لايدىن ياسالغان قەلئەنىڭ سىرى

ياڭقۇن روزى

شىنجاڭ مەدەنىيىتى 2008-يىل 5-سان

ئېلكىتاب ئىشلىگۈچى : مەنزىل گۇرۇپپىسى

2007-يىلى روسىيىنىڭ ئارخېئولوگىيە ساھەسىدىكى ئەڭ چوڭ خەۋەر پورباجىن - لايدىن ياسالغان قەلئە توغرىسىدىكى خەۋەر بولدى. بۇ خەۋە روسىيىنىڭ ئاخبارات ۋاستىلىرى ئارقىلىق دۇنياغا جاكارلانغاندىن كېيىن پۈتكۈل دۇنيانىڭ نەزىرى پورباجىنغا تىكىلدى. روسىيە ئاخبارات ۋاستىلىرى پورباجىننى «ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ 2-قاغانى مويۇنچۇر سالدۇرغان بولۇپ، ئۇ قەدىمى ئۇيغۇر قەلئەسىدۇر» دەپ جاكارلىغاندا، بۇنى ئۇققان دۇنيانىڭ جاي-جايدىكى ئۇيغۇرلار بىر-بىرىگە ھاياجان ئىلكىدە خەۋەر يەتكۈزۈشتى. شىنخۇا ئاگېنتلىقىمۇ بۇ ھەقتە خەۋەر تارقاتتى. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى، خەنزۇ تارىخچى چىن شۈشۇن ئەپەندى «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 2007-يىلى 11-ئۆكتەبىردىكى سانىدا «روسىيە پورباجىن قەدىمكى ئۇيغۇر قەلئەسىنى كەڭ كۆلەمدە تەكشۈرمەكتە» دېگەن ماقالىسىنى ئېلان قىلىپ، ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئۇيغۇر قېرىنداشلارنى بۇ كاتتا ۋەقەدىن خەۋەردار قىلدى. ئارقىدىن «ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى» مۇ رەھىمجان ھاكىم خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلغان «روسىيىدىكى ئۇيغۇرلار سالغان يازلىق قەلئە پورباجىن» دېگەن ماقالىنى ئېلان قىلىپ، كىشىلەرنىڭ بۇ خەۋەرگە بولغان قىزىقىشىنى تېخىمۇ ئاشۇردى.

پورباجىن ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنىڭ باش-ئاخىرى زادى قانداق؟ كىشىلەرنى شۇنچە ھاياجانغا سالغان بۇ قەلئە نېمە سەۋەبتىن، قاچان، قانداق سېلىنغان؟ بۇ، ئارخېئولوگىيە ساھەسىدىكى يېڭى بايقاشمۇ ياكى كونا ئىشمۇ؟ كىشىلەر بۇ قەلئەگە نېمە ئۈچۈن شۇنچە قىزىقىدۇ؟ دېگەن سوئاللار كىشىلەرنى قىزىقتۇردى.

پورباجىن روسىيە فېدراتسىيىسىنىڭ تۇۋا جۇمھۇرىيىتىدىكى دېڭىز يۈزىدىن 1300 مېتىر ئېگىز جايدىكى تېرىخول كۆلىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى تۆت گېكتار كېلىدىغان ئارالغا تەمىر قىلىنغان قەلئە. «پورباجىن» دېگەن سۆز تۇۋا تىلىدا لايدىن ياسالغان قەلئە» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ.

تۇۋا جۇمھۇرىيىتى روسىيە بىلەن موڭغۇلىيىنىڭ چېگرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، يەر مەيدانى 170 مىڭ كۋادرات كېلومېتىر، نوپۇسى 310 مىڭ بۇنىڭ ئىچىدە تۇۋالارنىڭ نوپۇسى 200 مىڭ، رۇسلارنىڭ نوپۇسى 100 مىڭغا يېقىن، قالغانلىرى خاكاس، ئوكرائىن قاتارلىق مىللەتلەردۇر. تۇۋالارنىڭ ئېتنىك مەنبەسى توغرىسىدا ن.ئا.باسكاكوۋ «تۈركىي تىللار» دېگەن كىتابتا ئېنىق قىلىپ: «تۇۋا تىلى تۈركىي تىللارنىڭ ئۇيغۇر-ئوغۇز

گۈرۈپپىسىغا كىرىدۇ ھەمدە بۇ گۈرۈپپىدىكى قەدىمكى ئوغۇز، قەدىمكى ئۇيغۇر ۋە توفا (قاراغاس) تىللىرى بىلەن قوشۇلۇپ، ئايرىم بىر ئۇيغۇر-تۈرۈك تارماق گۈرۈپپىسىنى تەشكىل قىلىدۇ» دېگەن تارىخچى چىن شۆشۆن ئەپەندىمۇ تۇۋالارنىڭ ئېتنىك مەنبەسى ھەققىدە «گەپنى قىسقارتقاندا، ئۇلارنىڭ ئەك دەسلەپكى مەنبەسى تىللارغا تاقىلىدۇ»، «ئۇلارنىڭ تىلى ئالتاي تىل سىستېمىسى تۈركىي تىل ئائىلىسى - شەرقىي ھون تىل تارمىقى - ئۇيغۇر تىل گۇرۇپپىسى - ئۇيغۇر-تۈركىي تىللار ئىككىلەمچى تىللار گۇرۇپپىسىغا تەۋە» دەپ يازغان. تۇۋالارنىڭ كۆپ قىسمى لاما دىنىغا ئېتىقاد قىلىدۇ.

پورباجىن قەلئەسى بىر خارابە بولۇپ، ئۇنى ئەك دەسلەپ - 1891-يىلى روسىيىنىڭ مەشھۇر شەرقشۇناس ئالىي دېمتىرىي كېلىمىن ئېنىقلىغان. ئۇ كېيىن قارا بالغاسۇننى تەكشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن پورباجىن سېپىل-سارىيىنىڭ ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ مەركىزىي شەھىرىنىڭ كىچىكلىتىلگەن ھالىتى ئىكەنلىكىنى ھەيرانلىق ئىچىدە بايقىغان. پورباجىننى «ئۇيغۇر قاغانىنىڭ يازلىق سارىيى» دېگەن قاراشنى تۇنجى قېتىم سابىق سوۋېتلار ئىتتىپاقى دەۋرىدىكى مەشھۇر ئالىم سېۋيان ئىزرايلېۋىچ باينىشتېين 1957-يىلى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ قاراشنى 1960-ۋە 1970-يىللاردا ل.ر.كىزلاسوۋ ۋە س.ۋ.كىسلېۋلار ئىلمىي تەكشۈرۈشلەردىن كېيىن تەكتىلەشكەن. تۇۋا جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئايال رەھبىرى تامارا ماشالوۋنا نوربىي ئۆزىنىڭ كىتابىدا پورباجىن قەلئەسىنىڭ ئۇيغۇر قاغانىنىڭ ساراي-سېپىلى ئىكەنلىكىنى ئېنىق كۆرسەتكەن. ئەمما باشقىچە قاراشتىكى تەتقىقاتچىلارمۇ بولغان. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى «ئۇيغۇر قاغانىنىڭ قەلئەسى» دەپ بېكىتىشكە پاكىت يېتەرلىك ئەمەس، دەپ قاراشقان. شۇڭلاشقىمۇ روسىيە ئالىملىرى بۇ قەلئەنىڭ ئارخېئولوگىيىلىك قىممىتىگە قىلچە سەل قارىمىغان. 1995-يىلى روسىيە فېدراتسىيىسىنىڭ رەئىس جۇمھۇرى بورىس يېلتسىن پورباجىننى دۆلەت دەرىجىلىك تارىخىي مەدەنىيەت مىراسى دەپ قارار چىقارغان. بۇ پورباجىن قەلئەسىنىڭ ھەر جەھەتتىن نەقەدەر يۇقىرى قىممەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ. قەدىمكىلەرنىڭ ئېگىز تاغدىكى خىلۋەت كۆلنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا بۇنداق مۇستەھكەم ۋە چوڭ قەلئەنى سالمىقى ئىنتايىن مۇشكۈل. چۈنكى بۇنداق قەلئەنى سېلىش ئۈچۈن نەچچە مىڭ تونىنا توپا، كېسەك ۋە ياغاچ-تاش كېتىدۇ. ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان ئىش شۇكى، بۇ جاي ئادەم ناھايىتىمۇ كەمدىن كەم كېلىدىغان تولىمۇ چەت رايون. شۇڭا زادى كىم بۇنداق خالى جايغا بۇنداق چوڭ قۇرغاننى سېلىش كويىغا كىرىپ قالغان، ئۇنى كىم ئۈچۈن

سالدۇرغان؟ دېگەندەك سىرلىق سوئاللارغا جاۋاب ئىزدەش كېرەك ئىدى.

دېمەك ئەمدىكى ۋەزىپە پورباجىننى «سۆزلىتىش» ئىدى. 19- ئەسىردە ياشىغان رۇس يازغۇچىسى گوگول «ھەرقانداق خەلقنىڭ ئۆتمۈشى توغرۇلۇق ھېكايە، ئەپسانە، چۆچەكلىرىمۇ ئۇنتۇلغاندا، ئۇلار توغرۇلۇق شۇ خەلقتە تەئەللۇق بىناكارلىق ۋە باشقا ماددىي بۇيۇملار كۆپلەپ ئۇچۇر يەتكۈزىدۇ» دەپ كۆرسەتكەنىدى. پورباجىندىن ئىبارەت بۇ سىرلىق قەلئە كىملەر توغرۇلۇق، قانداق ئۇچۇرلارنى يەتكۈزەر؟ بۇ سىرلىق تېپىشماقنى يېشىش، مىڭ يىلدىن ئارتۇق ئۈيقۇدا ياتقان پورباجىن خارابىسىنى «سۆزلىتىش» ئۈچۈن روسىيە ھۆكۈمىتى 2007- يىلى ئەتىيازدا مەخسۇس تەربىيىلەنگەن 600 نەپەر ستۇدېنتتىن تەشكىللەنگەن، نەچچە ئون داڭلىق ئارخېئولوگ، ئارختېكتور ۋە ئېكسپېدىتسىيىچى باش بولغان زور تەكشۈرۈش ئەترىتىنى تۇۋا جۇمھۇرىيىتىگە ئەۋەتىشنى قارار قىلدى. بۇ زور «قوشۇن» مىڭ يىلدىن ئاشقان تارىخي سىر يوشۇرۇنغان تېرىخول كۆلى بويىغا چېدىر تىكىپ تۆت ئايغا سوزۇلغان ئىنچىكە تەكشۈرۈشنى باشلىدى.

تەكشۈرۈش ئەترىتىدىكىلەر تۆت ئايغا سوزۇلغان ئەتراپلىق، ئىنچىكە تەكشۈرۈش، تېپىلمىلارنى تەتقىق قىلىش، سۇنغان ساپاللارنى بىر-بىرىگە زېرىكمەي جىپسلاش، قەلئەنىڭ ئۇلىغا ئاساسەن ئومۇمىي قۇرۇلمىسىنى قىياسەن تۇرغۇزۇش، ماددىي بۇيۇملارنى تۈرگە ئايرىش، سېلىشتۇرۇش ۋە يىل دەۋرىنى بېكىتىش قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلەش ئارقىلىق ئاخىرى خېلىلا ئىشەنچلىك يەكۈنگە ئېرىشكەن. قىدىرىپ تەكشۈرۈش ئەترىتىدىكىلەرنىڭ بۇ دەسلەپكى يەكۈننى روسىيە جىددى ئەھۋاللار مىنىستىرلىكىنىڭ تۇۋا مىللىتىدىن بولغان مىنىستىرى سېرگېي شايگو ئاخبارات ۋاستىلىرىگە جاكارلاپ مۇنداق دېگەن: «ئارخېئولوگلارنىڭ خۇلاسىسىگە قارىغاندا، پورباجىن قەدىمىي قەلئەسىنى قەدىمكى ئۇيغۇرلار سالغان. ھازىر بۇ قەلئەنىڭ ئاساسى بۆلىكى قېزىپ بولۇندى، قەغەز يۈزىدە يەنە قەلئەنىڭ ئەسلى ھالىتى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. بىز ئۇزاققا بارماي بۇ جاينى دۇنياغا ئېچىۋېتىپ، ئۇيغۇرلارنى دۇنياغا تونۇتىمىز!»

تەكشۈرۈشكە قاتناشقان ئالىم-مۇتەخەسسىسلەرنىڭ دوكلاتىدا مۇنداق دېيىلىدى: «بىز تۆت ئاي تەكشۈرۈش ئارقىلىق تېرىخول كۆلىنىڭ بويىدىن چوڭ تىپتىكى قەبرىدىن 100 نەچچىنى تاپتۇق. پورباجىن قەلئەسىنىڭ ئارختېكتورىلىك تۈزۈلۈشى، لايىھە پىچىلىشىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى بېكىتىپ، قەلئەنىڭ قەغەز يۈزىدىكى مودېلىنى ياساپ چىقتۇق. بۇ قەلئەنىڭ شەكلى جۇڭگونىڭ تاڭ سۇلالىسى زامانىسىدىكى پايتەختى چاڭئەن

(شىئەن) دىكى ئوردىغا ئوخشايدىكەن. قەلئەنىڭ ئاساسىي قۇرۇلۇش بۆلىكى ئادەمگە بۇددا دىنى ئىبادەتخانىلىرىنى ئەسلىتىدۇ. قەلئەدىن تېپىلغان بىر تاش پۇتۇكتىن قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپدارى بوقۇشنىڭ مۆھۈرىنى تاپتۇق. بىز شۇ دەۋرگە ئائىت تارىخنامىلەر ۋە پۇتۇكلەردىكى خاتىرىلەرگە ئاساسەن بۇ قەلئەنى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ قاغانى مويۇنچۇر (مىلادىيە 747- يىلىدىن 759- يىلىغىچە تەختتە ئولتۇرغان) خوتۇنى ئىنگو مەلىكە ئۈچۈن سالدۇرغان بولۇشى ئېھتىمال، دەپ قارىدۇق.»

ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش خىزمىتى ئۇتۇقلۇق بولۇپ، زور ئۇنۇم قازانغاندىن كېيىن روسىيە فېدىراتسىيىسىنىڭ رەئىس جۇمھۇرى ۋىلادىمىر پۇتىن 2007- يىل 13- ئاۋغۇستتا روسىيىگە زىيارەتكە كەلگەن مۇناكو دۆلىتىنىڭ شاھزادىسى ئالبېرت 2 بىلەن تۇۋا جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەركىزى قىزىل شەھىرىگە بېرىپ ئۇ يەردىن تىك ئۇچار ئايروپىلانغا ئالمىشىپ پورباجىن قەلئەسى خارابىسى قېزىلىۋاتقان تېرىخول كۆلىگە بارغان ھەم خارابە ئىزنى كۆزدىن كەچۈرگەن. پۇتىن مۇخبىرلارغا: «بۇ روسىيە تارىخىدىكى كۆلىمى زور تەكشۈرۈش تۈرى. پورباجىن قەدىمى ئۇيغۇرلار سالغان قەلئە» دەپ جاكارلىغاندىن كېيىن، بۇ خەۋەر كىشىلەرنىڭ ئالاھىدە دىققىتىنى تارتتى.

ئالىملار پورباجىنىدىن ئىبارەت بۇ لايدىن ياسالغان قەلئەنى نېمە ئۈچۈن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئىككىنچى ئەۋلاد قاغانى مويۇنچۇرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن تەمىر قىلىنغان دەپ قارىشىدۇ؟ بۇنىڭ سىرى ئىنگو مەلىكە بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ئەلۋەتتە.

ئىنگو مەلىكە كىم، ئۇ قانداقسىگە مويۇنچۇر قاغانىغا خوتۇن بوپقالغان؟ بۇ سوئاللارغا بېرىلىدىغان جاۋاب پورباجىنىدىن ئىبارەت بۇ لايدىن ياسالغان قەلئەنىڭ سىرىنى يېشىپ بېرىدۇ.

مويۇنچۇر قاغان ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئىككىنچى ئەۋلاد قاغانى بولۇپ، دادىسى قۇتلۇق بىلگە قاغان ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن - 747- يىلى قاغانلىق تەختىگە چىققان. «جەسۇر ھەيۋىسى ئالەمگە تارالغان بىلگە قاغان» مويۇنچۇر باتۇر ھەم چەۋەر سەركەردە بولۇپ، يېڭى قۇرۇلغان ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئاساسىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن «گوبى چۆللۈكى ۋە موڭغۇل يايلاقلىرىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەن ئاتلىق قوشۇن» تەشكىللىگەن، ئۇزاققا سوزۇلغان شىددەتلىك ئۇرۇشلار ئارقىلىق ئەتراپىدىكى دۈشمەنلىرىنى بويسۇندۇرۇپ، خانلىقنىڭ تېررىتورىيىسىنى «ئىلگىرىكى ھون ۋە تۈرۈك ئىمپېرىيىلىرىنىڭ زېمىنى دائىرىسى» گىچە كېڭەيتكەن. رۇس تارىخچىسى كېلياشتورنىي

«مويۇنچۇر نۇرغۇن قوۋمنى ئاتاق-دېڭى بىلەن مەغلۇپ قىلغاندى» دەپ يازغان. قىرغىز تارىخچى ئەنۋەر بايتۇر ئەپەندى ئۆز كىتابىغا «تاڭنامە. ئۇيغۇرلار» دىن ئالغان نەقىلدە «ئۇلار كەلگەن چاغدا ھەر قانداق ئادەمنى تىترەك باساتتى» دېيىلگەن. بۇنداق بولۇشىدا مويۇنچۇرنىڭ ئۆزىلا باتۇر ھەم چېۋەر بوپ قالماستىن ئايالى ئېل بىلگە خاتۇنمۇ باتۇر ھەم پاراسەتلىك ئايال ئىدى. ئوغۇللىرى تاي بىلگە تۇتۇق يابغۇ ۋە ئېدىگەن مۇيۇيمۇ تەڭدىشى يوق باتۇرلاردىن ئىدى. شۇڭا ئۇيغۇرلار مويۇنچۇرنى «قارا قاغان» دەپ ئۇلۇغلايتتى. ئومۇمەن مويۇنچۇر قاغان سەلتەنەت سۈرگەن مەزگىلدە ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ كۈچ-قۇدرىتى ۋە شان-شۆھرىتى ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن. دەل شۇ يىللاردا، يەنى 750- يىللاردا تاڭ سۇلالىسى مىسلى كۆرۈلمىگەن پاراكەندىچىلىككە دوچ كەلگەن. 751- يىلى تاڭ سۇلالىسى ئەرەبلەر بىلەن تالاستا بولغان ئوتتۇرا ئاسىيانى تالىشىش ئۇرۇشىدا تاڭ سۇلالىسىنىڭ كورىيان مىللىتىدىن بولغان داڭلىق سەركەردىسى گاۋشەنجى قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ ئوتتۇرا ئاسىيادىن چېكىنگەن. ئارقىدىنلا، يەنى 755- يىلى ئەنلۇك-سۈيگۈن ئىسيانى يۈز بېرىپ، قالايمىقانچىلىقنى چېكىگە يەتكۈزگەن.

ئەنلۇك (ئەن لۇشەن) ئەسلى يىڭجۇ (ھازىرقى لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ جىنجۇ شەھىرى)لۇق بولۇپ، دادىسى غۇز، ئانىسى تۈرك ئىدى. تەيۋەنلىك يازغۇچى، داڭلىق تارىخچى بەي ياڭ ئەپەندى «جۇڭگولۇقلارنىڭ تارىخ تېزىسى» ناملىق كىتابىنىڭ ئىككىنچى توم «ئەنلۇك-سۈيگۈن ھەربىي ئۆزگىرىشى» دېگەن بۆلىكىدە ئەنلۇكنى «ئۇ ناھايىتى مەردانە ھەم قابىلىيەتلىك سەركەردە ئىدى» دەپ يازغان. شۇنداق بولغانلىقىدىن بولسا كېرەك سەركەردە تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى لى لۇڭجى، يەنى تاڭ شۈەنزۇڭنىڭ ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىشىگە مۇيەسسەر بولغان. تاڭ شۈەنزۇڭ پۈتكۈل مەملىكەتنى ئون ھەربىي مەھكىمىگە بۆلۈپ ئىدارە قىلىش سىياسىتىنى يولغا قويغان بولۇپ، لەشكىرى ھوقۇقنى ھەر قايسى ھەربىي مەھكىمە ھېراۋۇلىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بەرگەن. ئەنلۇك سەركەردە پىڭلۇ، فەنياڭ، خېدۇڭ، يەنى ھازىرقى چاۋياڭ، بېيجىڭ، تەييۈەندىن ئىبارەت ئۈچ ئايماقنىڭ ھېراۋۇلى ئىدى. ئۇنىڭ ئىلكىدە 150 مىڭ كىشىلىك ئارىلاشما قوشۇن بولۇپ ئاساسەن تۈركىي قەبىلىلەر ۋە قىتانلاردىن تەشكىللەنگەن باتۇر چەۋەندازلار ئىدى. ئۇ كۆپ قېتىم چاڭئەنگە كېلىپ خان بىلەن كۆرۈشكەن. مۇشۇ جەرياندا ئوردىنىڭ چىرىكلەشكەنلىكى، ۋەزىر باشلىق مەنسەپدارلارنىڭ قولىدىن ئىش كەلمەيدىغانلىقى ئۇنىڭدا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان. پادىشاھ تاڭ شۈەنزۇڭ ناھايىتى دانا

پادىشاھ ئىدى. بىراق سەلتەنەت تەختىدە 40 يىلدىن ئارتۇق ئولتۇرغان بولغاچقا بارا-بارا بىخۇدلاشقان. ئۇ 61 ياشقا كىرگەن يىلى شاھزادىلىرىدىن بىرىنىڭ گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق ئايالى ـ 26 ياشلىق ساھىبجامال ياڭ يۈخۇەن (ياڭ گۈيفېي)نى ئۆز ئەمرىگە ئېلىۋالغان. ياشانغان پادىشاھ بۇ ساھىبجامالغا ناھايىتى ئامراق بولۇپ قالغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ساھىبجامالنىڭ نەۋرە ئاكىسى ياڭگۇجۇڭنى ۋەزىرلىككە تەيىنلىگەن، باشقا ئۇرۇق-تۇغقانلىرىغىمۇ مۇھىم ھوقۇقلارنى بەرگەن. ياڭ گوجۇڭ ۋەزىرلىككە ناباب، پاسىق ئادەم بولغاچقا ئوردىدا چىرىكلىكنى يامرىتىۋەتكەن. بىر قېتىم ئۆڭلۈك بېيجىڭدىن چاڭئەنگە خان بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەندە ياڭ گوجۇڭ ئۇنىڭدىن كۆپ پۇللۇق پارا سورىغان. ئۆڭلۈك بىر ئېغىز گەپ بىلەنلا رەت قىلىۋەتكەن ھەمدە ئۇنىڭغا تېگىشلىك ھۆرمەتمۇ بىلدۈرمىگەن. ياڭگوجۇڭ بۇنداق كەمسىتىشكە چىدىماي ئۆڭلۈكنى ئۆچۈقتۇرۇش نىيىتىدە بولغان. شۇنىڭ بىلەن «خانغا قارشى چىقىش سۇيىقەستىدە بولغان» دېگەن بەتنامنى ئويدۇرۇپ چىقىپ پادىشاھقا كۆپ قېتىم چېقىمچىلىق قىلغان. ئەمما پادىشاھ ئىشەنمىگەن. يازغۇچى، تارىخچى بەي ياڭ ئەپەندىنىڭ «جۇڭگولۇقلارنىڭ تارىخ تېزىسى» ناملىق كىتابىدا يېزىشىچە ياڭ گوجۇڭ 755- يىلى «مەجبۇرلاپ توپىلاڭ كۆتۈرگۈزۈش» ۋاستىسىنى قوللىنىپ ئۆڭلۈكنىڭ چاڭئەندىكى قەسرىگە ئوردا ياساۋۇللار قوشۇننى ئەۋەتىپ ئۇنىڭ قەسىردىكى مۇلازىملار ۋە مېھمانلارنىڭ ھەممىسىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزگەن. ئۇنىڭ مەقسىتى ئۆڭلۈكنى تىرىكتۈرۈپ تېغ تارتىشقا قىستاش ئىدى. ئۆڭلۈك دېگەندەكلا بۇ قىرغىنچىلىقلاردىن قاتتىق چۆچۈگەن ھەم غەزەپلەنگەن. ئۇ، پادىشاھقا ئەرز قىلىشنىڭ ھېچ قانداق پايدىسى يوقلۇقىنى بىلەتتى. چۈنكى بارلىق مەلۇماتنامە ياڭگوجۇڭنىڭ ئالدىدىن ئۆتەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۆڭلۈك ئىسيان كۆتۈرۈش قارارىغا كېلىپ، 150 مىڭ كىشىلىك قوشۇنغا ياڭ گوجۇڭغا جازا يۈرۈشى قىلىمىز، دەپ جاكارلىغان. نەتىجىدە 755- يىلى نويابىردا ئۇ قول ئاستىدىكى تۈرك سانغۇنى سۆيگۈن بىلەن بىرلىكتە ئىسيان كۆتۈرۈپ چاڭئەنگە قاراپ قوشۇن تارتقان. ياڭ گوجۇڭ بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ ناھايىتى خۇشال بولغان. چۈنكى، ئۆڭلۈكنىڭ بۇ ئىشى ئۇنىڭ ئارزۇ قىلغىنىدەك بولغان. ئۇ ئەمدى ئۆڭلۈكنى ئۆز يولى بىلەن بابلاپ ئۆچۈقتۇرغىلى بولىدىغان بولدى، دەپ ئويلىغان. بىراق ئۆڭلۈكنىڭ ئارىلاشما قوغۇنى جەنۇبقا قاراپ توسالغۇسىز يۈرۈش قىلىپ، 700 كىلومېتىر ئىچكىرىلەپ، خۇاڭخې ۋادىسىغا گويا كەلكۈندەك بېسىپ كەلگەن. تاڭ سۇلالىسىنىڭ

داڭلىق سەركەردىلىردىن فېلىك چاكچى، گاۋشەنجى، لى گۇۋاڭبى قاتارلىقلار ئارقا-ئارقىدىن مەغلۇپ بولغان. تاك سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەن خەۋپتە قالغان. ئوردىنىڭ ئىچى-تېشى پاتپاراقچىلىق - ۋەھىمىگە چۆشكەن. بىردىنبىر ئامال سەنشى، شەنشى ۋە خېنەننىڭ مۇھىم ئۆتكىلى بولغان تۇڭگۇەننى مەھكەم ساقلاش بولۇپ قالغان. تۇڭگۇەن ئۆتكىلى قولدىن كەتسە چاڭئەننىڭ قولدىن كېتىشى بىردەملىك ئىدى. پادىشاھ تاك شۈەنزۇڭ تاك سۇلالىسى ھاكىمىيتى مىسلىسىز خەۋپتە قالغان مۇشۇنداق ھالقىلىق پەيتتە، چارىسىز قالغان سەركەردە-سانغۇنلىرىغا قاراپ قاتتىق ئۈمىدسىزلەنگەن ھالدا تۇڭگۇەننى زادى كىممۇ مۇستەھكەم ساقلاپ تۇرالار؟ دېگەن سوئال ئۈنى قاتتىق قىينىغان. ئاخىرى ئۇ ئۈمىدىنى چاڭئەندىكى قەسىرىدە كېسەللىنى داۋالىتىۋاتقان «غەربنى تىنجىتقۇچى سەركەردە» دەپ نام ئالغان قوشۇخانغا باغلىغان.

قوشۇخان تاك سۇلالىسىنىڭ سەركەردىلىرى ئىچىدىكى ئەڭ داڭلىق سەركەردە بولۇپ، ئۇنىڭ دادىسى كۆسەنلىك، ئانىسى ئۇدۇندىكى كاتتا جەمەت بولغان ۋايجىرا جەمەتىدىن ئىدى. دادىسى كۆسەندىكى قوشۇ قەبىلىسىنىڭ ئاقساقلى ئىدى. تاك سۇلالىسىدىكىلەر ئۇنى قەبىلىسىنىڭ نامى بىلەن ئاتاپ قوشۇخان (哥舒翰) دەپ ئۇلۇغلىغان. ئۇ ناھايىتى قابىل سەركەردە بولغاچقا قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. پادىشاھ تاك شۈەنزۇڭمۇ ئۇنى ئەتىۋارلاپ ئىشلەتكەن. چىڭخەيدىكى ئۇرۇشتا تۈبۈتلەرنى قاتتىق مەغلۇپ قىلىپ لىنتاۋنىڭ ئۇ تەرىپىگە قوغلىۋەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ شۆھرىتى ئالەمنى بىر ئالغان. چىڭخەي ۋە گەنسۇدىكى پۇقرالار قوشاق توقۇپ:

شىمال ئاسمىنىدا چاقنار ئۆكەر يۇلتۇزى،
قىلىچ ئېسىپ تۇرار بۇندا قوشۇخان ئۆزى.

تۈبۈتلەر يايلاقتىن ھېچ كېچەلمەيدۇ،
پېتىنىپ لىنتاۋدىن ھېچ ئۆتەلمەيدۇ.

دەپ، قوشۇخاننىڭ تەڭداشسىز سەركەردە ئىكەنلىكىنى مەدھىيىلىگەن. ئۇنىڭ تاك سۇلالىسىنىڭ غەربىي قىسمىدىكى كۆچلۈك خانلىق بولغان تۈبۈتلەرنى باتۇرلۇق بىلەن

توسۇپ تۇرۇشى تاك شۇەنزۇڭنى بەك خوش قىلىۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭغا «غەربنى تىنجىتقۇچى سەركەردە» دەپ نام بەرگەن. قىزىق يېرى شۇكى، قوشۇخان بىلەن ئۆڭلۈكنىڭ مىجەزى پەقەت كېلىشمەيتتى، ئىككىسى بىر يەرگە كەلسىلا گەپ تالىشىپ قالاتتى. پادىشاھ تاڭشۇەنزۇڭ ئۇ ئىككىسىنى «دۆلەتنىڭ تۈۋرۈكى» دەپ قاراپ، دائىم ئۇلارغا ئاغا-ئىنى بوپقېلىڭلار دەپ نەسىھەت قىلاتتى. 752- يىلى بۇ ئىككىسى تەڭلا ئوردىغا كەلگەن. بۇ چاغدا تاك شۇەنزۇڭ مەھرەمبېگى، ئاغۋات گاۋلىشىنى مەخسۇس ئۇلار ئۈچۈن زىياپەت هازىرلاپ، ئالاھىدە كۈتۈۋېلىشنى بۇيرۇغان. قوشۇخان ئۆڭلۈكتىن نەچچە ئون ياش چوڭ ئىدى. شاراب زىياپىتىدە ئۆڭلۈك قوشۇخانغا يېقىنچىلىق قىلىپ: «مېنىڭ دادام غۇز، ئانام تۈرك سىزنىڭمۇ ئاناڭ غۇز، داداڭ تۈرك، ئىككىمىزنىڭ قېنىمىز بىر، يېقىنراق ئۆتۈشكىنىمىز ياخشى» دېگەن. قوشۇخان بۇنىڭغا جاۋابەن «قەدىمكىلەردە دالىدىكى تۈلكە ئۆز ئىنىگە قاراپ هۈرسە، قوتۇر بولۇر، دېگەن گەپ بار» دېگەن. ئۆڭلۈك بۇنى «قوشۇخان ئۆزىنىڭ غۇز ئىكەنلىكىنى مەسخىرە قىلىۋاتىدۇ» دەپ قاراپ، قاتتىق غەزەپلىنىپ، بىگىز بارمىقىنى قوشۇخانغا تەڭلەپ تۇرۇپ: «سەندەك ياۋايى تۈرك مۇشۇنداق دېيىشكە قانداق پېتىنىدىڭ؟!» دەپ تىللىغان. نەتىجىدە ئىككىسى ئەپلەشمەك تۈگۈل جېدەللىشىپ كەتكەن، كېيىن ئۆڭلۈك ۋەزىر ياڭ گوجۇڭ بىلەن زىددىيەتلىشىپ قالغاندا، ياڭ گوجۇڭ قوشۇخاننىڭ مەنسەپ-دەرىجىلىرىنى ئۆستۈرۈپ ئۆڭلۈك بىلەن روبىرو تۇرالايدىغان قىلىپ قويماقچى بولۇپ، 754- يىلى ئۇنىڭ مەنسىپىنى يەنىمۇ ئۆستۈرگەن. كۈتمىگەن يەردىن مەي-شارابقا ئامراق قوشۇخان بىر قېتىم لەشكەرلىرىنى كۆزدىن كەچۈرگىلى بارغاندا، شارابتىن زەھەرلەنگەنلىكى تۈپەيلى هامامدا يۇيۇنۇۋېتىپ هوشىدىن كەتكەن. باشقىلار خەۋەرسىز قالغاچقا خېلىغىچە سوغۇقتا قالغان. شۇ سوغۇق تەككەنچە قوشۇخاننىڭ بوغۇم ياللۇغى ئېغىرلاپ كەتكەن. ئامالسىزلىقتىن چاڭئەنگە قايتىپ قەسرىدە كېسىلىنى داۋالىتىپ، تالا-تۈزگە چىقماي ياتقان، دەل شۇ مەزگىلدە پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭ ئۇنىڭغا ئەڭ يۇقىرى هەربىي مەنسەپنى بېرىپ، 200 مىڭ لەشكەر بىلەن تۇڭگۇەننى ساقلاشقا بۇيرۇغان، ئۆزى ئۇنىڭغا كاتتا ئىنئام بەرگەن. بارلىق ئەلىمىي، قەلەمىي مەنسەپدارنى شەھەر سىرتىغىچە ئۇزىتىپ چىقىشقا بۇيرۇغان. قوشۇخان چاڭئەندىن چىقىپ تۇڭگۇەنگە بارغىچە تىت-تىت بولغان پادىشاھ ئۇنىڭغا كەينى-كەينىدىن يېڭى مەنسەپلەرنى بەرگەن. بىرىپ-بىرىپ ئاخىرى ۋەزىر دەرىجىسىگە تەڭ ئالىي مەنسەپ بەرگەن.

قوشۇخان تۈڭگۈەنگە بېرىش بىلەن بىر مۇشاۋىرى ئۇنىڭغا «ئۆڭلۈكنىڭ توپىلاڭ كۆتۈرۈشتىكى شوئارى ياڭ گۈجۇڭنى جازالاش. دېمەك ئۇ ياڭ گۈجۇڭنى يوقىتىشنى باھانە قىلغان. ئەگەر بىزدە 30 مىڭ لەشكەرنى تۈڭگۈەننى ساقلاشقا قويۇپ، قالغان 170 مىڭ لەشكەر بىلەن چاڭئەنگە بېرىپ، ياڭگۇجۇڭنى ئۆلتۈرۈۋەتسەك، ئۆڭلۈكنىڭ چاڭئەنگە باستۇرۇپ بېرىشقا باھانىسى قالمايدۇ» دەپ مەسلىھەت بەرگەن. قوشۇخان بۇ پىلانغا قايىل بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنداق قىلمىغان. لېكىن چېقىمچىلار بۇ مەخپىيەتلىكنى ياڭگۇجۇڭغا يەتكۈزۈپ قويغان. ياڭ گۈجۇڭ بۇنى ئاڭلاپ ئىنتايىن قورقۇپ، تاڭ شۇەنزۇڭغا مەكتۇپ سۇنۇپ توختىماي مەسلىھەت بېرىپ، قوشۇخاننى تۈڭگۈەننى ساقلاپ يېتىۋەرمەي ئۆڭلۈككە قارشى لەشكەر تارتىشقا دەۋەت قىلغان. قوشۇخان پادىشاھقا «ئۆڭلۈكنىڭ قوشۇنى توختىماي يۈرۈش قىلىپ ئۇرۇش قىلىپ پىشىپ كەتتى. مەن قوماندانلىق قىلىۋاتقان 200 مىڭ لەشكەر كۆپ يىلدىن بېرى بىر ئورۇندا تۇرۇپ مۇداپىئە كۆرۈشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن. شۇڭا بىز مۇداپىئەدە تۇرۇپ توپىلاڭچىلارنى توسۇپ، ئىچكى قىسمىدا پارچىلىنىش كۆرۈلگەندە ھۇجۇم قىلغىنىمىز ئەۋزەل» دەپ، ئۆز پىكرىدە تۇرغان. بىراق ياڭ گۈجۇڭ توختىماي كۈشكۈرتۈۋەرگەچكە ئاخىرى پادىشاھ قوشۇخانغا قوشۇننى باشلاپ ئۆڭلۈك قوشۇنىغا قارشى ھۇجۇم قىلىشقا يارلىق چۈشۈرگەن. 756-يىلى قوشۇخان ئۆڭلۈكنىڭ قول ئاستىدىكى ناھايىتى ھېيلىگەر بىر سانغۇننىڭ قوشۇنىغا قوغلاپ زەربە بەرگەن، ئۆڭلۈكنىڭ بۇ سانغۇنى بىر تەرەپتىن ئۇرۇشۇپ، بىر تەرەپتىن قېچىپ قوشۇخاننىڭ 200مىڭ كىشىلىك قوشۇننى بىر تارچۇققا باشلاپ كىرىپ، ئۆزى ئالدى تەرەپتىكى ئېگىزلىكنى ئىگىلىۋالغان. قوشۇخان جەنۇب تەرەپتە چىلىيەنشەن تېغى، شىمال تەرەپتە خۇاڭخې دەرياسى، ئالدىدىكى ئېگىزلىكتە دۈشمەن قوشۇنى توسۇپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتكەن. قوشۇخان قىلتاققا چۈشكەنلىكىنى، باشقا يول تۈتۈشقا كېچىككەنلىكىنى بىلىپ، سالغا ئولتۇرۇپ، دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ جەڭگە قوماندانلىق قىلغان. ئۇرۇش تولىمۇ دەھشەتلىك بولغان قوشۇخان ئۇرۇشتا يېڭىلىپ نەچچە يۈز چەۋەنداز بىلەن قورشاۋنى بۆسۈپ قاچقان. يول ئۈستىدە ئارام ئېلىۋاتقاندا قول ئاستىدىكى بىر سەركەردە ئۇنى باغلاپ ئۆڭلۈككە ئاپىرىپ بەرگەن.

قوشۇخاننىڭ ئېچىنىشلىق مەغلۇپ بولغانلىقىنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتكەن پادىشاھ لى لۇڭجى ئوردا ئەھلىنى ئېلىپ ئالدىراپ-تېنەپ چاڭئەندىن 60 كىلومېتىر يىراقتىكى ما

گۈيپو (شەنشىنىڭ شىپىڭ ناھىيەسىدە)غا قېچىپ بېرىۋالغان. بۇ چاغدا بارلىق بالا-قازانىڭ سەۋەبكارى بولغان ۋەزىر ياڭگۇجۇڭغا قارشى كەيپىيات كۆچىيىپ كەتكەن. غەزەپلەنگەن ئوردا ياساۋۇللار قوشۇنى پادىشاھنىڭ ما گۈيپۇدىكى تۇرالغۇسىنى قورشاپ، ياڭ گۇجۇڭ ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكى بارلىق كىشىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزگەن. ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئىچىدە يەنە خانىش ياڭ گۈيفېينىڭ چوقۇقا ئىگە ساھىبجامال ئاچا-سىڭلىسىمۇ بار ئىدى. ئوردا ياساۋۇللار قوشۇندىكىلەر ھەممە چاتاقنى تېرىغان، ئوردىنى چىرىتىۋەتكەن مۇناپىق ۋەزىر ياڭ گوجۇڭنى يوقاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ سىڭلىسى ياڭ گۈيفېينىڭ قىساس ئېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن پادىشاھلىق لۈشجېدىن ياڭ گۈيفېينى ئۆلتۈرۈۋېتىشنى تەلەپ قىلغان. ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ بېسىمىغا چارىسىز قالغان پادىشاھ تاڭ شۈەنزۇڭ ئامالسىز ھالدا ئامراق خانىشى ياڭ گۈيفېينى بوغۇپ ئۆلتۈرگەن. ئۆزىنىڭ ئىقتىدارسىزلىقى تۈپەيلى ئوردىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا مىسلىسىز تەس كۈنگە قالغان مۇشۇنداق ئەھۋالدىمۇ، پادىشاھلىق لۈشجى ـ تاڭ شۈەنشۇڭ سەلتەنەت تەختىنى بوشىتىشنى خالىمىغان. ئوغلى لى خېڭ ياشانغان دادىسىنىڭ بۇ قەدەر ئۆزىنى بىلمەسلىكىگە چىداپ تۇرالماي، چاڭئەننىڭ 500 كىلومېتىر غەربىدىكى لىڭۋۇ (نىڭشيانىڭ لىڭۋۇ ناھىيىسى)غا بېرىپ شىمالى ئايماق لەشكەرلىرىنىڭ ھىراۋۇلى، سەركەردە گاۋ زىيى بىلەن بىرلىكتە قالدۇق قوشۇنلارنى توپلاشقا كىرىشكەن. 756-يىلى نويابىردا ئۇ لىڭۋۇدا ئۆزىنىڭ تاڭ سۇلالىسىنىڭ سەلتەنەت تەختىگە ۋارىسلىق قىلغانلىقىنى جاكارلىغان. لىخىڭنىڭ سەلتەنەتتىكى نامى تاڭ سۇزۇڭ دەپ ئاتالغان. ئۇ چېڭدۇغا قېچىپ بېرىۋالغان دادىسى لى لۇڭجىڭنى شاھەنشاھ دەپ جاكارلىغان. بۇ چاغدا ئۆڭلۈك قوشۇنى غەربىي ئاستانە چاڭئەننى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى جايلارنى ئىشغال قىلىپ، ئۆڭلۈك ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئاتىغان. پۇقرالار جېنىنى ئېلىپ قاچ-قاچقا چۈشكەن. «تەيپىڭ يازمىلىرى» دېگەن كىتابتا «تيەنباۋنىڭ ئاخىرقى يىللىرى ئەن لۇشەن توپىلاڭ چىقاردى، ئوتتۇرا ئېقىم داڭقەندەك قايىندى، كىشىلەر جەنۇبقا قاراپ قاچتى» دېيىلگەن. ئۇرۇش خانىۋەيرانچىلىقى ئىچىدە جەنۇبقا قاراپ قاچقان ئاشۇ يۈز مىڭلىغان بىگۇناھ ئاۋام-پۇقرا ئىچىدە تاڭ سۇلالىسى ئىچىدىكى داڭلىق ئۈچ شائىرنىڭ بىرى بولغان دۇفۇ (712-770) مۇ بار ئىدى. ئۇ «يۈرەك سۆزۈم» دېگەن شېئىردا مۇنداق ئىپادىلىگەن:

ياز كېلىپ باسقاندا يەرنى ئوت ـ گىياھ،
يول ئېلىپ قاچتىم بەدەر مەغرىب تامان.

پۈتتا كەندىر كەش، ئۇچام جۇل-جۇل ئىدى،
قىلدى قوبۇل مېنى شۇ تۇرقۇمدا خان.

ئوردىدا ھەم دوستلار ئىچىندى ماشا بەك،
كەپتۇ دەپ گۆر ئاغزىدىن ئېسەن-ئامان.

شائىر دۇفۇ ئىنتايىن خەلقپەرۋەر روھقا، ھەم رېئال، ئەملىي مەسىلىلەرگە كۆڭۈل بۆلىدىغان ئىجادىيەت خاھىشىغا ئىگە شائىر بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆكتلۈك- سۆيگۈن توپىلىڭنىڭ ئالدى-كەينىدە، شۇ چاغدىكى تارىخىي رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان نۇرغۇن شېئىر يازغان. كېيىنكىلەر دۇفۇنىڭ بۇ خىلدىكى شېئىرلىرىنى تەرىپلەپ «شېئىرىي تارىخ» دەپ ئاتاشقان. ئۇ چاغدىكى شەھرى قولدىن كەتكەندىن كېيىنكى ئېچىنىشلىق رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرگەن «ماكانسىز قالغاندىكى جۇدالىق» ، «پالاق ئۇرۇپ خەنياڭغا بېرىش» دېگەن شېئىرلىرىدا مۇنداق مىسرالارنى يازغان:

تىيەنباۋ يىلى ئۆكتلۈك-سۆيگۈن غوۋغا پەيتى،
چوك-كىچىكلەر پىتراپ ھەيران قېچىپ كەتتى.

مەلىمىزدە يۈز ئۆيلۈكتىن قالماي بىرى،
باغۋارانى خوخا-يانتاق بېسىپ كەتتى.

ھاياتلارنىڭ ئىز-دېرىكى بولماي تۇگەل،
ئۆلگەنلەرمۇ يەر تەكتىدە چىرىپ كەتتى.

قوشۇنىمىز جەڭدە بولۇپ تىرىپىرەن،
شۇ قاچقانچە قەدىمىم ئۆز يۇرتقا يەتتى.

يىغا-جېدەل قايناپ كەتتى پۈتۈن ئەلدە،
نەگە بارساڭ يول-جىلغىلار ئىس-تۇمانلىق.

تەن-جەسەتلەر دۆۋە-دۆۋە، گىياھ بۇسلۇق،
قان ئاقمىغان يا تۆزلەڭ يوق، يا توقايلىق.

نە ھاياتلىق قالدى بۇندا، ھەممىسى كەتتى ئۇچۇپ،
ئۇزاتقىلى چىقماس بىرەرسى ياتىدۇ قورقۇپ مۆكۈپ.
قالدى كىشنەپ ئوتتۇرا ئىقلىمدا رۇڭلانىڭ ئېتى،
قانچە كۆز تىكسەڭ يىراققا كۆرۈنمەس گىياھى- چۆپ.

بۇ سېرىق باش دى قوۋمىنىڭ پەرزەنتلىرى،
غەربىي قاسناقتىن كېلىپ قىلدى پاراكەندە ئەجەب.
ئات مىنىشسە توپ بولۇپ، غۇيي قىلىپ ئۆتەر ئۇيان،
ئەگرى يادىن ئوق ئۆزەر، تۇرار قىلىچلارنى بىلەپ.

قالمىدى بۇ قىشلىقى ئون ئۆيدە بىرمۇ ياش يىگىت،
ئاقتى قان چىنتاۋ يىپرىدە سۇ بولۇپ دولقۇنلىنىپ.
بىپايان ۋادا ياتار تىمتاس، يوق جەڭدىن دىرەك،
چۈنكى قىرىق مىڭ لەشكەر بىر كۈن ئىچىدە كەتتى ئۆلۈپ.

تاڭ سۇلالىسى ئىككى پايتەختىدىن ئايرىلىپ، قوشۇنلىرى تىرپىرەن بولۇپ، خەلق خانىۋەيران كۈنگە قېلىپ، ئىسيانچىلارنىڭ ئاتامانى ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئاتىۋالغان مۇشۇنداق شارائىتتا، تاڭ سۇلالىسى ئىسمى بارۇ جىسمى يوق ھالغا چۈشۈپ قالغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە تاڭ سۇلالىسى ئېغىر ھالدا قالغان مۇشۇنداق جىددى پەيتتە، قوشۇخاندىن قۇتۇلغان تۈبۈتلەر پۇرسەتپەرەسلىك قىلىپ گەنسۇ تەرپىدىن ھۇجۇم قىلىپ زېمىن ئىگىلىۋېلىش كويىغا كىرگەن. تاڭ سۇلالىسى قاتمۇ قات قىيىنچىلىققا دۇچ كېلىپ

تېخىمۇ ئېغىر كۈنگە قالغاندا، يىڭىدىن خانلىققا چىققان پادىشاھ لى خېڭ ۋەزىيەتنى ئوڭشاش ئۈمىدىنى سەددىچىنىنىڭ شىمالىدا دەۋران سۈرۈۋاتقان ئۇيغۇر خانلىقىغا باغلاپ، ناۋئىلاج ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ قاغانى مويۇنچۇردىن ھەربىي ياردەم سوراپ گوزىپى باشلىق ئىككى سەركەردىنى ئەلچىلىككە ئەۋەتكەن. تارىخچى گۇملېۋنىڭ «قەدىمكى تۈركلەر» دېگەن كىتابىدا يېزىشىچە، «مويۇنچۇر قاغان تاڭ سۇلالىسى سەركەردىسى گوزىينى ئاۋۋال بۆرە باشلىق بايراققا تەزىم قىلدۇرۇپ، ئۇشبۇ مۇراسىمنى بېجىرگەندىن كېيىن ئۆزىگە يېقىنلاشتۇرغان». نەتىجىدە ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن تاڭ سۇلالىسى ئوتتۇرىسىدا «شەھەر-يۇرتلار قايتۇرۇۋېلىنغاندىن كېيىن، يەر-زېمىن بىلەن پۇقرالار تاڭ سۇلالىسىگە قايتۇرۇلىدۇ، ئالتۇن-كۈمۈش بىلەن يىپەك-شايىلار ئۇيغۇرلارغا تەۋە بولىدۇ» دەپ كېلىشىم تۈزۈلگەن ھەم «تاڭ سۇلالىسى ھەر يىلى ئۇيغۇر خانلىقىغا 20 مىڭ توپ يىپەك مال سوۋغا بېرىش، ھەم ئۇيغۇر ئاتلىرىنى سېتىۋېلىش» دېگەن مەزمۇندىكى سودا توختامنامىسىمۇ تۈزۈلگەن. كېلىشىم بويىچە مويۇنچۇر قاغان چوڭ ئوغلى تاي بىلگە تۇتۇق يابغۇ بىلەن ۋەزىر دىدې (دەدە) باشچىلىقىدا 4000 كىشىلىك خىللانغان ئاتلىق لەشكىرىنى تاڭ سۇلالىسىگە ياردەمگە ئەۋەتكەن. ئۇلارنى تاڭ سۇلالىسىنىڭ يىڭىدىن تەختكە چىققان پادىشاھى تاڭ سۇزۇڭ ئۆزى كۈتۈۋالغان. تاڭ سۇزۇڭ شۇ يەردىلا ئوغلى لى يۈنى تاي بىلگە تۇتۇق يابغۇ بىلەن ئاكا-ئۇكا بولۇشقا دالالەت قىلغان. ئۇيغۇر ئاتلىق قوشۇنى سەركەردە گوزىينىڭ قوشۇنى بىلەن 757-يىلى پايتەخت چاڭئەننىڭ غەربىدىكى فېڭشۈي دەرياسىنىڭ شەرقىدە ئۆڭلۈكنىڭ ئىسيانچى قوشۇنى بىلەن جەڭ قىلىشقا ھازىرلانغان. ئۆڭلۈكنىڭ ئىككى سەركەردىسى 100 مىڭ كىشىلىك لەشكىرى بىلەن شىمال تەرەپتە سەپ تارتىپ تۇراتتى. سەركەردە گوزىي باشچىلىقىدىكى تاڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ سېپى 30 چاقىرىمغا سوزۇلغان. دەسلەپ ئۆڭلۈك قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى لى گۈيرېن ھەيۋە بىلەن كېلىپ تاڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلىپ، قاتتىق ئەنسىزلىك پەيدا قىلغان. مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە «ئۇيغۇر قوشۇنى تۇيۇقسىز ئارقىدىن ھۇجۇم قىلىپ قاراقچىلار قوشۇنىنى يەر بىلەن يەكسان قىلغان. چۈشتىن تارتىپ قاراڭغۇ چۈشكىچە قاراقچىلاردىن 60 مىڭى ئۆلتۈرۈلگەن» (ليۇزېشاۋ : «ئۇيغۇر تارىخى» 1. قىسىم 1. كىتاب 101-بەت). بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا تويلاڭچى قوشۇننىڭ شەنشى تەۋەسىدىكى كۈچى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىغان، شۇنىڭ بىلەن تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەن قايتىدىن تاڭ سۇلالىسىنىڭ قولىغا ئۆتكەن. بۇ چاغدا چاڭئەندە ئۆزىنى

پادىشاھ دەپ ئاتىۋالغان ئۆڭلۈكنىڭ ئىككى كۆزى قارىغۇ بوپقالغان بولۇپ، شۇ سەۋەبتىن جىلغىخور بوپقالغان. كىچىككىنە ئىشلارغىمۇ تېرىكىپ ئادەم ئۆلتۈرىدىغان مۇتىھەم ئادەتكە كۆنۈۋالغان. بىر قېتىم ئوغلى بىلەن ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تالاش-تارتىش يۈز بېرىپ ئۇ ئوغلىنى ئۆلتۈرمەكچى بولغاندا ئوغلى ئەن چېكشۇ تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. فېكشۇي دەرياسى بويىدىكى ئۇرۇشتا ئۆڭلۈك قوشۇنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، چاڭئەننى تاشلاپ لوياڭغا قاچقان. توپىلاڭچىلارنىڭ ھەش-پەش دېگۈچە مەغلۇپ بولۇپ چاڭئەننى تاشلاپ قېچىشى تاڭ سۇلالىسىنىڭ پۇقرالىرىنى قاتتىق شادلاندۇرۇۋەتكەن. شائىر دۇفۇ بۇ چاغدا «شىمالغا سەپەر» دېگەن مەشھۇر شېئىرىنى يېزىپ ئۇيغۇر قوشۇنلىرىغا ئاتاپ مۇنداق مىسرالارنى پۈتكەن.

كەپتۇ بەشمىڭ لەشكىرى سەپ-سەپ بولۇپ،
بىر تۈمەنچە ئارغىماقنى چاپتۇرۇپ.

لەشكىرى ئۇيغۇرلارنىڭ شۇڭقار ئىكەن،
ياۋ سېپىگە ئوقسىمان ئۇچار ئىكەن.

شاھ ئۇمىدىنى ئۇلارغا باغلىدى،
باشقىچە گەپكە قولاقمۇ سالمىدى.

بۇ چاغدا ئۇيغۇر قوشۇنلىرى باشقا تۈزۈشكەن كېلىشىمدىكى شەرت بويىچە چاڭئەن شەھىرىنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلماقچى بولغاندا، پادىشاھنىڭ ئۇيغۇر شاھزادىسى بىلەن ئاكا-ئۇكا بولۇشقان ئوغلى لى يۇ شەرقىي ئاستانە لوياڭنى قايتۇرۇۋېلىش توغرۇلۇق تەكلىپ بەرگەن.

شائىر دۇفۇ گەرچە ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى ئىچكى كېلىشىمدىن خەۋەرسىز بولسىمۇ، ئەمما ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ لوياڭنى قايتۇرۇۋېلىش ئۇرۇشىغا قاتنىشىشىنى تازا خالىمىغان. بۇ ئەندىشىلىك ھېسسىياتىنى تۆۋەندىكى مىسرالارغا پۈتكەن:

بىزگە شېرىكلىككە خان مايىل ئىكەن،

ئات مىنىشكە لەشكىرى قابىل ئىكەن.

بىلىسمۇ ئۇلارنى دەپ مىلىك قەيسىران،
قانچە ئاز كەلتۈرسە ئەۋزەل بىگۇمان.

ئالغىلى لوياڭنى كۆچ كەتمەس ئىدى،
بەلكى چاڭئەنگە ھۇجۇملا بەس ئىدى.

ئەمدىكى ئۇرۇش شەرقى ئاستانە لوياڭنى قايتۇرۇۋېلىش ئۇرۇشى ئىدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇش مۇھىم ھەربىي بازا شىندىيەن قەلئەسىدە بولغان. ئۆڭلۈكنىڭ ئوغلى ئەن چىڭشۇ بۇ يەردە 100 مىڭ كىشىلىك لەشكەر بىلەن تاڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ شەرققە يۈرۈش قىلىشىنى توسۇماقچى بولغان. تارىخچى لىيۇزىشاۋ ئەپەندى «ئۇيغۇر تارىخى» ناملىق كىتابىدا «ئەلنى ئىدارە قىلىشنىڭ ئۆرنەكلىرى» ناملىق مەشھۇر كىتابىنىڭ 220-جىلدىدە قالدۇرۇلغان بۇ قېتىمقى ئۇرۇش توغرىسىدىكى مۇنۇ خاتىرىنى نەقىل ئالغان: «گوزىيى سەردارلىقىدىكى تاڭ سۇلالىسى قوشۇنى شىندىيەندە باندىتلار بىلەن ئۇچراشقاندا، باندىتلار تاغ بويىدا سەپ تۈزگەنىدى. گوزىي دەسلەپكى ئۇرۇشتا ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى. باندىتلار تاغدىن چۈشۈپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. ئۇيغۇرلار تاغنىڭ جەنۇبىدىن باندىتلارنىڭ ئارقا تەرىپىگە ھۇجۇم قىلىپ جاھاننى چاڭ ـ توزان قاپلاپ كەتكەن ئەھۋالدا، باندىتلارغا قارىتىپ يادىن ئون نەچچە تال ئوق ئۈزگەندىن كېيىن، باندىتلار ۋەھىمىگە چۈشۈپ، ‹ئۇيغۇرلار كەلدى› دەپ چۇقان سېلىشىپ تىرىپىرەن بولۇپ كەتتى. پادىشاھلىق قوشۇن بىلەن ئۇيغۇرلار باندىتلارنى ئىسكەنجىگە ئېلىپ، ئۇلارنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراتتى. دۈشمەن جەسەتلىرى پۈتكۈل دالانى قاپلاپ كەتتى». بۇ قېتىمقى ئەجەللىك زەربە ئارقىلىق تاڭ سۇلالىسى لوياڭنى قايتۇرۇۋالغان. ئۇيغۇرلارنىڭ ياردەمگە كەلگەن 4000 مىڭ كىشىلىك قوشۇنىنىڭ تەڭداشسىز باتۇرلۇقى نەتىجىسىدە 20 كۈندە تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئىككى پايتەختى قايتۇرۇۋېلىنغان. تاڭ سۇلالىسى ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ تۆھپىلىرىگە يۈكسەك باھا بېرىپ نەزمە، مەكتۇپلار پۈتتۈشكەن. تارىخچى لىيۇزىشاۋ ئەپەندىنىڭ «ئۇيغۇر تارىخى» ناملىق كىتابىدا «يېڭى تاڭنامە» ناملىق ئەسەرنىڭ 217- جىلدىدىن ئېلىنغان مۇنداق

ئىككى كۇپلېت شېئىر مىسال قىلىنغان:

خەۋپ-خەتەر كەلگەندە باشقا بولدى ھەمدەم بىر نىيەت،
جەڭدە كۆرسەتتى جاسارەت، تۆھپىسى بولدى بىھەد.
گەرچە تۇرساقمۇ يىراقتا كۆڭلىمىز رىشتى تۇتاش،
تا ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باققان ئەمەس بۇنداق سۈپەت.

بىز ئۈچۈن چەكتى جاپا شەرتسىز كېرىپ كۆكرەنى كەڭ،
ئالمىدى ئارتۇق نېسىۋە خىزمىتى ئۈچۈن پەقەت.
ئاي بىلەن كۈنگە ئۇلارنى بولدۇ تەڭلەشتۈرۈپ،
ياشىغاي پەزىلىتى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئەبەد.

تارىخچى لىن گەن، گاۋزىخۇ ئەپەندىلەر يازغان «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى» ناملىق كىتابىدا ئۇيغۇر قوشۇنلىرى بىلەن ئۇيغۇر قاغانىنىڭ شاھزادىسى تاي بىلگە تۇتۇق بايغۇنى مەدھىيىلەپ «تاڭ يارلىقلىرى» توپلىمىغا پۈتۈنلەي تۆۋەندىكى قەسىدە مىسال كەلتۈرۈلگەن:

قەددى ـ قامەتتە كېلىشكەن پاراسەتتە تەڭداشسىز،
ۋەدىسىدىن يانمايدىغان ئۇيغۇر قاغانى يابغۇ.
تۇمەنلىگەن ياۋ ئۇستىدىن كەلدى غالىب،
شۇڭا ئۇ بەگلەر سەردارى بولۇشقا لايىق...
ئۇ پەم-پاراسەت بىلەن ئاتلاندى جەڭگە،
قالدى ئون مىڭ چاقىرىم مۇساپە يىراقتا، قىلدى شىددەتلىك يۈرۈش.
توختىماي يۈرگەچكە شۇنچە جاسارەت بىلەن،
ياندى قولغا يىگىرمە كۈندە ئىككى پايتەختىمىز...
ئاي-كۈن كەبى ئۆچمەس تۆھپىسى شۇنچە نۇرانە،
ياشىغاي پەزىلىتى ئەۋلادتىن ئەۋلادقا تائەبەد.

ئورخــۇن ئۇيغــۇر خانلىقىنىــڭ ئــاتلىق لەشــكەرلىرى ئىككــى خانلىقىنىــڭ ھەمكــارلىق، دوســتلۇق تارىخىغــا زور تــۆھپە قوشــقان بولســىمۇ، ئەممــا ئاخىرىــدا يەنە ئەپسۇســلىنارلىق بىــر ســەھىپىنىمۇ قالــدۇرغان. ئــۇلار بۇنــداق كۆڭۈلســىزلىكنى پەيــدا قىلىشــتا باشــتا تۇزۇشــكەن كېلىشــىمدىكى شــەرتكە ئېسىلىۋېلىشــقان، ئــۇلار كېلىشــىم بــويىچە «شــەھەر ـ يــۇرتلار قايتۇرۇۋېلىنغانــدىن كېــيىن يەر زېمىــن بىــلەن پــۇقرالار تــاڭ سۇلالىســىگە قايتۇرۇلــدۇ، ئــالتۇن-كۈمــۈش بىــلەن يىــپەك-شــايىلار ئۇيغۇرلارغــا تەۋە بولىــدۇ («ئەلنــى ئىــدارە قىلىشــقا پايــدىلىق ئــۆرنەكلەر» دىــن ئېلىنــدى) دەپ قــاراپ چــاڭئەن بىــلەن لويــاڭ شــەھىرىنى ئــۈچ كــېچە-كۈنــدۈز بــۇلاڭ-تــالاڭ قىلغــان. تــاڭ سۇلالىســىنىڭ قوشــۇنلىرى كۆرمەســكە ســالغان. بۇنىڭــدىن غەزەپلەنــگەن شــائىر دوفــۇ چەكــتىن ئاشــقان بــۇ قىلمىشــقا نەپرەتلىنىــپ مۇنــداق مىسرالارنى يازغان :

«ئۈزۈملۈك ئايۋان سارايلار ئىچىدە
گۆش يېمەكتە ئۇيغۇرلار بەزمە قورۇپ.»

«ئاخىرى نەشتەر سانجىيدىغان زەھەرلىك ھەرە»

«تا قەدىم ئەييام بۇلار ئاپەت ئىدى،
شائىرلارنىڭ يازغىنى نەپرەت ئىدى.»

«غۇز دېگەن بۇ بىر نىملەرنى يىقىن تۇتساڭ ئەگەر،
بول پەخەس، بېرىش-كېلىشتە چىقار خەتەر.»

«يىنىمىزدا بار ئىكەن ئۇلار ھامان،
تۈگمەيدۇ دەرد-ئەلەم، دىلدا پىغان.»

ئۇيغــۇر قوشــۇنلىرى چــاڭئەن، لويــاڭلارنى ھەددى ھېسابســىز بــۇلاڭ-تــالاڭ قىلغاچقــا «شــــەھەر ئاقســــاقاللىرى ئۇيغــــۇر لەشــــكەرلىرىگە مــــۇراجىئەت قىلىــــپ: تەرتىپســــىزلىك تۈختىتىلىســا، ســىلەرگە لازىــم بولىــدىغان يىــپەك رەختلەرنــى بىــزلا بەرســەك، دەپ نۇرغــۇن

نەرسىنى سوۋغا قىلغان.» پادىشاھ تاك سۈزۈك ئۇيغۇرلارنىڭ لەشكەر چىقىرىپ توپىلاڭنى تىنچىتىپ بەرگەنلىكىگە جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن 758-يىلى پەرمان چىقىرىپ مويۇنچۇر قاغانغا «تەڭرىدىن بولمىش ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان» (تەڭرى تەرىپىدىن ئولتۇرغۇزۇلغان، دۆلەتنى تەشكىللىگەن دانىشمەن قاغان) دېگەن ئاتاقنى بەرگەن. كىچىك قىزىغا «نىڭگو مەلىكە ـ 宁国公主» (دۆلەتنى ئەمىن تاپقۇزغۇچى مەلىكە) دەپ نام بېرىپ، مويۇنچۇر قاغانغا ياتلىق قىلىپ ئەۋەتىپ بەرگەن. ئۆزىنىڭ سىڭلىسىنى «كىچىك نىڭگو مەلىكە» دەپ نام بېرىپ مويۇنچۇر قاغاننىڭ ئوغلى، ياردەمچى قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى تاي بىلگە تۇتۇق يابغۇغا ياتلىق قىلغان. «سۇي-تاڭ سۇلالىلىرىدە ئۆتكەن مەشھۇر ئۇيغۇر تارىخىي شەخسلەر» ناملىق كىتابدا «كونا تاڭنامە» 195-جىلد «ئۇيغۇر ھەققىدە قىسسە» دىن ئېلىنغان نەقىلدە مۇنداق دېيىلگەن: «پادىشاھ تاك سۈزۈك زىياپەتتە تاي بىلگە تۇتۇق يابغۇنى يۈز تۇرانە مەدھىيىلەپ: خانلىقىمىزدا مۇشۇنداق زور ئىشنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشى پۈتۈنلەي سىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ پىدائىيلارچە كۈچ چىقارغانلىقىڭلاردىن بولدى. ئۇيغۇر يابغۇسى جاپالىق شارائىتتا تۈمەنلەپ يىراقتىن قوشۇن باشلاپ كېلىپ، ئىككى شەھەرنى قولغا كەلتۈرۈپ بېرىشىدىن بۇرۇن ئەلنى مەردلىك بىلەن ساقلاپ قالدى. ئارىمىزدا ھازىرغىچە بۇنداق ئىشنى بىراۋ ئاڭلاپ باققان ئەمەس... ئۇيغۇر يابغۇسى تالانتتا تەڭداشسىز، مەرتىۋىدە ئەڭ ئۈستۈن تۇرغۇسىدۇر. جاھان بۇزۇلۇپ، يامانلىق ئەۋج ئالغان، ئوتتۇرا ئېقىم قولىمىزدىن كېتىش ئالدىدا تۇرغان بىر پەيتتە خاقانىمىز قوشۇن تارتىپ چىقىپ، پەم-پاراسەت بىلەن ياۋۇز دۈشمەنلەرنى جازالىدى. بىرلا غەيرەت بىلەن تۈمەن چاقىرىملاپ جاينى تازىلاپ، 20 كۈن ئىچىدە ئىككى پايتەختنى قايتۇرۇۋالدى» دەپ كۆككە كۆتۈرگەن. پادىشاھ تاك سۈزۈك ئۇلارغا قوشۇپ نۇرغۇن زىبۇ-زىننەت، تاۋار-دۇردۇنىدىن تىككىلگەن ھەرخىل كىيىم-كېچەك سوۋغا قىلغان. نەۋرە ئىنىسى لى يۇ بىلەن جىيەنى لى شۇننى مويۇنچۇر قاغانغا نام بەرگۈچى ئەلچى، نىڭگو مەلىكىنىڭ توي مۇراسىم بېگى قىلىپ تەيىنلەپ ئۇيغۇر خانلىقىغا ئەۋەتكەن. ئەلچىلەر ئۆمىكى سەپەرگە چىققاندا تولىمۇ داغدۇغىلىق ئۇزىتىلغان. لى يۇ قاتارلىقلار ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ، كېلىنچەك بىلەن تالاي سوۋغا-سالامنى ئېلىپ ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ پايتەختى ئوردۇبالىققا يېتىپ بارغاندا، دەسلەپ مويۇنچۇر قاغان ئۆز تۇھپىسىنى پەش قىلىپ، تاك سۇلالىسىنىڭ ئەلچىلىرىنى كۆزگە ئىلمىغان. كېيىن ئەلچىلەر تاك سۈزۈكنىڭ مەكتۇبىنى كۆرسەتكەندىن كېيىن، مەكتۇپتىكى «ساداقەتىڭىزگە تەشەككۈر ئېيتىش ئۈچۈن سۇلالىمىزنىڭ مەلىكىسىنى

ياتلىق قىلىدۇق. مەن ئۆز قىزىمنى يىراق تامانغا ياتلىق قىلىپ، ئۆزۈمنىڭ مېھرىنى ئىزهار قىلدىم. ئۇ چەت يىراق يۇرتقا باردۇ، ئۇنى قەدىرلىگەيسىز...» دېگەن مەزمۇنلارنى ئوقۇغاندىن كېيىن پوزتسىيىسىنى ئۆزگەرتكەن. ئىككىنچى كۈنى چوڭ توي ئۆتكۈزۈپ نىڭگو مەلىكىنى ئەمىرگە ئالغان. سوغدىلار بىلەن تاڭ سۇلالىسىدىن كەلگەن ھۈنەرۋەنلەرگە سېلىنغا دەرياسى بويىدا بايبالىق دېگەن شەھەرنى سېلىشقا بۇيرۇق بەرگەن. مويۇنچۇر قاغان بۇ تارىخي ۋەقەلەرنى «مويۇنچۇر مەڭگۈ تېشى» دا مۇنداق خاتىرىلەتكەن: «توخۇ يىلى (757-يىل) دا... ئىككى قىزىنى (سوۋغات قىلىپ) بەردى. سۆزنىڭىزنى يىرماي دېدى، خاتا ئىش قىلماي دېدى... سوغدىلار ۋە تابغاچلارغا سېلىنغا دەرياسى بويىدا بايبالىقنى سالدۇردۇم...»

«تاڭ دۆلىتىگە ئەمىنلىك ئېلىپ كەلگۈچى مەلىكىلەر» دەپ ئاتالغان چوڭ-كىچىك نىڭگو مەلىكىلەر مويۇنچۇر ئاتا-بالىغا ياتلىق بولۇپ ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىغا كەلگەندىن كېيىن، بىر يىل بولار بولمايلا دادا بىلەن ئوغۇل ئوتتۇرىسىدا ئېغىر زىددىيەت كۆرۈلۈپ، مويۇنچۇر قاغان ئوغلى تاي بىلگە تۇتۇق يابغۇنى نامەلۇم سەۋەب تۈپەيلى جازالاپ ئۆلتۈرگەن. ئۆزىمۇ ئارقىدىنلا ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلغان. مويۇنچۇر قاغاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئىدىگەن مويۇي «بۆگۈ قاغان» دېگەن نام بىلەن 759-يىلى تەختكە ئولتۇرۇپ، 779-يىلغىچە دەۋران سۈرگەن.

ئاجايىپ قىزىقارلىق ھەم مۇرەككەپ سۇژىتقا ئىگە كىنو-تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرنى ئىشلەشكە، تراگېدىيىلىك مەزمۇنغا ئىگە رومان-قىسسىلەرنى يېزىشقا ماتېرىيال بولىدىغان بۇ ۋەقە ھادىسىلەر دەل پورباجىن قەلئەسىنىڭ ياسىلىشىدىكى سىرنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

روسىيىلىك ئارخېئولوگلار قېدىرىپ تاپقان تېپىلمىلار ۋە ئۈچ پارچە تاش پۈتۈكنىڭ مەزمۇنى تەتقىق قىلىنىپ كىتاب بولۇپ چىققاندىن كېيىن، پورباجىندىن ئىبارەت بۇ لاي قەلئەنىڭ سىرى تېخىمۇ روشەن ئېچىلغۇسى.

مەنبە: شىنجاڭ مەدەنىيىتى 2008-يىللىق 5-سانى
كومپيۇتېرغا بىسىپ تەييارلىغۇچى: مەنزىل گۇرۇپپىسىدىن MenzilBiz

مەنزىل

ئىلىم ـ ھېكمەت چۆللىرىدىن مەرىپەت ئىزلىگەن قۇل بىز،
بولغۇسى ھەربىر قەدەمدىن كۆمۈلمەس ئىزلار ئايان.
ئازغان يۈرەك، ھارغان تىلەك، ئەمدى نە قىلماق كېرەك؟
ھەر تىنىقتا بىر سوئال، مەنزىل قايان؟ مەنزىل قايان؟

مەنزىل تورى ئېلكىتاپ گۇرۇپپىسى

www. Menzil. biz

book@menzil. biz menzilbiz@163. com